

Rekabet, Girişimcilik ve Keşif Süreci: Piyasa Süreci Teorisinin Ana Hatları

Fuat Oğuz*

Giriş

Hemen hemen tüm iktisatçılar, gerçek hayatta piyasaların işlediğini kabul etmelerine rağmen, formel iktisat teorisi piyasaların niçin ve nasıl işlediğine ilişkin pek fazla bir açıklamada bulunmamaktadır. Piyasa süreci teorisi piyasaların işlerliğini açıklarken aynı zamanda neoklasik teoriden farklı sonuçlara ve açılımlara ulaşmaktadır. Bu makalenin amacı piyasa süreci teorisinin altyapısını oluşturan rekabet, girişimcilik ve keşif süreci kavramlarını kısaca tartışmaktır.

İktisadi olayları anlamayı ve açıklamayı amaçlayan her çaba ekonomik karar verme mekanizmalarını analizinin temeline koymak zorundadır. Zira, her ekonomik organizasyon, bir şekilde karar verme mekanizmaları üzerine kuruludur. Ekonomik faaliyetin geleceğine ilişkin planların nasıl uygulanacağını açıklanması gereklidir. Müdahaleci yaklaşımlar ile piyasa eksenli yaklaşımlar arasında bu noktada bir fark bulunmamaktadır. Problem amaçlara nasıl ulaşılacağı ile ilgilidir.

Karar verme mekanizmalarını incelemeye başladığımızda ister istemez girişimcilik kavramı ile karşı karşıya gelmekteyiz. Ekonomik faaliyetin geleceğini belirleyecek kararları kim

vermektedir? Bu kararlar nasıl verilmektedir? Bu makalede, bu sorulara piyasa süreci teorisinin verdiği cevabı inceleyeceğiz.

Objektif Teoriden Sübjektif Anlayışa

Modern iktisat bilimi içinde piyasa süreci teorisinin en ayırt edici özelliği belki de sübjektivizm anlayışıdır. Sübjektivizm, bireylerin faaliyetlerinde önemli olanın unsurların kendisi olmasından ziyade bu unsurların insanlara nasıl bir anlam ifade ettiği temelinden hareket eder. Mesela, piyasada fiyatların belirlenmesi malların fiziksel karakterleri hakkında hiçbir şey söylememektedir. Fiyatlar, bireylerin bu mallara yükledikleri değer nisbetinde bir anlam ifade etmektedir. Piyasa süreci iktisatçılarına göre sübjektivizm, ekonominin temel olarak anlam ile ilgili olduğunu söylemektedirler. Menger'in ilk olarak ileri sürdüğü şekliyle eşyanın değeri, onların materyal varlığından ziyade, bireylerin onlara yüklediği anlam ile belirlenmekteydi (Menger, 1994, s. 58). Piyasa süreci teorisini ayıran özellik ise, bu kavramsal yapıyı sadece değer teorisinin bir parçası olarak görmekten ziyade, tüm insan faaliyetini açıklamakta kullanmasıdır (Mises, 1949, s. 3). Sübjektivist yaklaşım sadece değer ve fiyatları açıklamakla kalmayıp faiz, maliyet, para, ekonomik gelişme, sermayenin yapısı, ekonomik dalgalanmalar ve iktisat biliminin diğer alanlarında da önemli teorik katkılarda bulunmayı amaçlamaktadır.

* Dr., Zonguldak Kara Elmas Üniversitesi Öğretim Üyesi.

Anlamı yorumlamayı temel alan piyasa süreci teorisi iktisadi faaliyeti bireylerin amaçlarının anlaşılabilir (intelligible) bir sonucu olarak görür.¹ Bireyin davranışları sadece dışsal olayların bir fonksiyonu değildir (O'Driscoll ve Rizzo, 1996, s. 1). Yaratıcılık ve seçimin dış olaylardan bağımsız olarak yapıldığı durumlar piyasada mekanistik hesaplamalardan daha önemli yer tutmaktadır. Bu sistem içinde bireyler pasif bir şekilde dışsal değişkenlerdeki değişimlere tepki vermemektedirler. Birey aktif olarak yeni alternatifleri keşfetme çabası içindedir. Peki, bireyler nasıl çevrelerinde olup bitenleri değerlendirmektedir? Açıklama Hayek'in bu konudaki çalışmalarını izleyen Lachmann'dan gelmektedir. Bireylerin faaliyetlerinin anlamı bu faaliyeti yönlendiren plandan kaynaklanmaktadır (Lachmann, 1971, s. 12). Farklı bireyler farklı gerçeklerle karşılaşmakta ve bunları değişik biçimlerde yorumlamaktadırlar. Bilginin farklılaşması, plan ve bekleyişlerin de farklılaşmasını getirmektedir.

Neo-klasik analizde seçim, önceden en azından olasılık olarak belirli olan alternatiflerin matematiksel değerlendirmesinden ibarettir. Birey pasif bir şekilde veri enformasyonu işlemektedir. Sübjektivizm bu teori içinde sadece tercihlerde kendisini göstermektedir. Her ne kadar neo-klasik teori fırsat maliyeti kavramını temel olarak alsada, bu teori çerçevesinde fırsat maliyeti objektif olarak değerlendirilen alternatifleri ifade etmektedir. Seçim anında karar verici tarafından dışlanan ve sadece karar verenin zihninde yer alan sübjektif değerlendirmeleri ifade etmemektedir. Bu bizi deterministik bir anlayışa götürmektedir. Maliyetlerin ortalama ve marjinal maliyet eğrileri şeklinde ifade edilmesi, iktisatçıları bu maliyetlerin objektif olarak bilinebileceği yanılgısına itmiştir.

Gerçek hayatta, bununla birlikte, daha farklı bir birey söz konusudur. Bireyin sadece tercihleri değil, aynı zamanda bilgisi ve bekleyişleri de sübjektiftir. Her seçim dinamik bir baş-

langıcı ifade etmektedir. Seçim tamamen sübjektif olarak alternatiflerin değerlendirilmesinden ortaya çıkmaktadır (Buchanan, 1969, s. 43). Ekonomik hayatta bireylerin davranışlarını deterministik bir şekilde belirli sebeplere indirgemek mümkün değildir. Bunun öğrenme süreçleri ve bekleyişler açısından önemli sonuçları vardır. Öğrenme, arama teorisinin ileri sürdüğü gibi, objektif olarak mevcut olan alternatiflerin bulunmasından ziyade, bireyin piyasadaki yeri de dahil olmak üzere her şeyi sorgulayabilmesini içeren bir süreçtir. Aynı şekilde dinamik bir piyasa süreci içinde bekleyişler muhtemel alternatiflerin sübjektif değerlendirmelerini ifade etmektedir.

Piyasa süreci teorisi çerçevesinde seçim beklenen veya ümit edilene yöneliktir. Birey şimdiki zamanı seçme şansına sahip değildir (Shackle, 1992, s. 122). Şimdiki zaman sadece bir şekilde varolmaktadır. Ancak, seçim alternatifleri arasında yapılmak durumundadır. Shackle'e göre, rasyonel seçim sistemi, en azından, şimdiki zaman ile gelecek zamanı birbirine karıştırmaktadır. İnsan faaliyetinin tüm amacı gelecekteki şartları daha iyi hale getirmektir. Bireyi faaliyette bulunmaya iten rahatsızlık, geleceğe ilişkin olumsuz bekleyişlerden kaynaklanır (Mises, 1949, s. 100).

Sübjektif öğrenme ve bekleyişler rekabeti bir keşif süreci olarak görmemizi mümkün kılmaktadır. Bireylerin piyasa süreci içinde elde ettikleri yeni bilgiler, hem onların piyasadaki alternatiflere yükledikleri anlamı değiştirecek, hem de yeni alternatiflerin görülebilmeye olanak sağlayacaktır. Piyasa süreci içerisinde keşif, daha önceden diğer bireyler tarafından görülemeyen alternatiflerin görülmesi şeklinde olabileceği gibi, yeni alternatiflerin ortaya çıkarılmasını da içerebilir.

Piyasa süreci teorisi içerisinde yaratıcı girişimsel faaliyetin anlamı tartışma konusudur. Bir yanda Kirzner (1985, s. 17) girişimciliğin varolan fırsatların görülmesi olduğunu ifade etmektedir. Objektivist unsurları içeren bu yaklaşım kâr fırsatlarının bireyden bağımsız olarak varolduğunu temel almaktadır. Diğer uçta, girişimcilik fırsatların 'yaratılması' olarak görülmektedir (Buchanan ve Vanberg, 1991, s. 178). Bizim de benimsediğimiz bu görüşe göre

¹Piyasa süreci teorisinin önemli bir saçıyağını fenomenoloji ve hermenötik oluşturmaktadır. Sübjektivizm ve hermenötik arasındaki yakın ilişki için La-voie'e (1990) bakılabilir.

girişimcilik yeni bir gelecek anlayışının yaratılması, diğer bireylerin beklentilerinin değiştirilmesini içermektedir. Shackle'in ifadesiyle girişimcilik 'yaratıcı ve tasavvuri seçim sanatıdır (originative and imaginative art of choice) (Shackle, 1992, s. 364). Bu yaklaşımda, kâr fırsatlarını yaratan bireylerin faaliyetleridir. Bireyler ancak nasıl fırsatlardan istifade edebileceklerini biliyorlarsa herhangi bir kâr fırsatının varlığından bahsedilebilir. Buradan hareketle girişimciliğin bilgisi objektif bir bilgi olmaktan ziyade kâr fırsatlarının nasıl değerlendirileceğine ilişkin pratik bilgi olarak ortaya çıkmaktadır (cf. Kirzner, 1979, s. 8; Hayek, 1960, s. 25).

Kompleks bir yapıya sahip olan sosyal dünyada iktisatçı, piyasada varolan değişkenleri ayırıştırıp ölçme imkanına sahip değildir. Ekonomik sürecin hangi yönde hareket edeceğini de teorik olarak tanımlaması imkansızdır. Sonuç olarak, piyasa sürecini denge analizinden ayıran önemli noktalardan biri de teorisyenin neyin bilgisine sahip olduğudur.

Doğrusal Zamandan Gerçek Zamana

Neo-klasik çerçeve içinde iktisadi faaliyeti bir süreç olarak anlamamızın önündeki en önemli problemlerden biri zamanın doğrusal olarak anlaşılmasıdır. Fiyatların oluşması ve değişim aynı zaman diliminde meydana gelmektedir. Bu, doğal olarak, herhangi bir sürecin varolabilmesini engellemektedir. Zira, sebep ve sonuç aynı zaman diliminde yer almaktadır. Böyle bir sistemde, gelecek bütün boyutlarıyla şimdiki zamanda yerini almaktadır.

Neoklasik iktisat Newtoncu zaman anlayışını takip etmektedir. Zamanın geçmesi bir düzlem üzerinde hareket anlamı taşımaktadır. Bu sistemde zamanın üç temel özelliği vardır: Her zaman birimi diğeriyle aynıdır; Zaman tam olarak bölünebilirdir; Zaman olaylardan bağımsızdır. Her ne kadar formel modelleme açısından bu anlayış önemli avantajlara sahipse de, iktisadi faaliyetin karmaşık dünyasında bizlere çok fazla yardımcı olmamaktadır. Bu zaman anlayışı, değişimi sistem dışına itmek zorunda kalmıştır. İktisadi faaliyetin anlamını, Hayek'i takip ederek, değişimde bulunduğunu düşündüğümüzde, doğrusal bir zaman anlayışı içinde, iktisadi problemin ortadan kalktığını

görmekteyiz (O'Driscoll ve Rizzo, 1996, s. 56).

Piyasa sürecinin işleyişi ile uyumlu olan bir zaman anlayışı köklerini Henri Bergson'un çalışmalarında bulmaktadır (Capek, 1971). Bergson'a göre gerçek zamanın üç ayırıcı özelliği vardır: İlk olarak, süreklilik matematiksel olmaktan ziyade dinamiklidir. Şimdiki zaman diğer zamanları bireyin anlayışı yoluyla takip etmektedir. Böylece hafıza ve beklentiler gerçek zaman anlayışının temelini oluşturmaktadır. İkinci olarak, her zaman birimi diğerinden farklıdır. Zaman geçtikçe bilgi birikimi artmaktadır. Hafızanın ve beklentilerin varlığı zaman birimlerinin farklı anlam kazanmasını getirmektedir. Son olarak, zaman geçmesi, fiziki değişmeden bağımsız olarak, bir yenilik kaynağıdır.

Analizi doğrusal zamandan gerçek zamana kaydırmanın iki temel sonucu vardır (O'Driscoll ve Rizzo, 1996, s. 62). İlk olarak zaman geri çevrilemez. Mesela, arz ve talep eğrilerindeki hareket gerçek zamandaki değişimlere karşılık gelmemektedir. Bir eğri üzerindeki bir noktadan bir kere hareket edilince tekrar geri dönülmesi mümkün değildir. İkinci olarak, zamanın geçmesi yaratıcı bir evrim sürecini de işletmektedir. Sadece veri faktörler yer değiştirmemekte, yeni faktörler ortaya çıkmakta ve eski faktörler yeni anlamlar kazanmaktadır.

Gerçek zamanın üç özelliği geleceğe yönelik belirsizliği olası durumların belirli bir kümesine indirgemeye engel olmaktadır. Gerçek zaman temel alındığında, belirsizlik geleceğe ilişkin olanın nedensel olarak mevcut bilgiden çıkarılamayacağını ifade etmektedir. Tam belirsizlik, ilave bilgi ile aşılacak bir durumu ifade etmektedir. Tam belirsizliğin piyasa süreci açısından en önemli sonucu, olası alternatiflerin bir listesini yapmanın imkansızlığıdır. Belirsizlik modelin içinde yer aldığı için varlığını dışlamak da sorunu çözmektedir. Piyasa süreci, bir yanda belirli belirsizlikleri ortadan kaldırırken, diğer yanda yenilerini eklemektedir. Belirsizliği ortadan kaldırmaya yönelik ilave bilgi edinimi yeni belirsizlikleri sisteme getirmektedir. Bu şekilde, sistematik olarak belirsizliğin analizin dışında bırakılması mümkün değildir.

Ancak tam belirsizliğin varlığı iktisadi faaliyetinde bir kaos ortamının var olduğu anlamına da gelmemektedir. Aşağıda da tartışıldığı üzere kendiliğinden düzeni etkin kılan bir faktör de faydalı kurumsal yapıların iktisadi hayatta bir kısım belirsizlikleri ortadan kaldırarak insan faaliyetinin çerçevesini çizme-sidir.

Piyasa Süreci ve Girişimcilik

Piyasa süreci teorisi girişimciliği piyasa sürecinin işlerliğini sağlayan temel mekanizma olarak görmektedir. Bu, neo-klasik iktisat teorisinin tamamen dışladığı bir anlayıştır. Dengeye geliş mekanik bir yapı olarak gören neo-klasik teori girişimcilerin piyasada oynadıkları aktif rolü varsayımlarla göz ardı etmektedir.

Piyasa sürecinin doğası ve işlerliği konusunda en önemli katkıyı tartışmasız olarak İsrail Kirzner yapmıştır. Kirzner'in girişimcilik anlayışı 1973'teki kitabından bugüne kadar önemli bir evrim geçirmiştir. Girişimciliği 1970'lerde daha ziyade neo-klasik model çerçevesinde tanımlayan Kirzner, girişimcilik faaliyetinin neo-klasik dengeye ulaşmayı sağladığını düşünmekteydi. Zaman içinde Kirzner piyasa sürecinin neo-klasik yaklaşım içinde bir yer bulamayacağını kabul etmeye başlamıştır. Bu bölümde Kirzner'in teorisinin temel noktaları üzerinde durup, tartışmaya açık olan noktalarda yeni görüşlerine yer vermeye çalışacağız.

Kirzner'e göre, piyasanın bir öğrenme mekanizması oluşturması ve piyasa sürecini oluşturan bilginin aktarımı girişimsel faaliyete bağlıdır (1973, s. 14). Dinamik piyasa sürecini anlamak için kâr fırsatlarının nasıl değerlendirildiğine ilişkin bir teoriye ihtiyaç vardır. Bu sistem içinde kâr keşfedilmiş bir gelirdir. Girişimsel faaliyetin olmadığı bir durumda kâr da olmayacaktır. Girişimsel faaliyetin faydası bilgi problemini etkin şekilde çözmesinden kaynaklanmaktadır. Girişimsel faaliyetler sadece ihtiyaç duyulan ürünler ve yeni organizasyonel biçimler hakkında bize bilgi vermez; ayrıca, neyi bilmediğimiz hakkındaki bilgisizliğimizi de azaltır.

Rekabet ve girişimcilik bir madalyonun iki yüzünü temsil etmektedir. Girişimcilik faaliyeti doğası gereği rekabetçidir. Piyasadaki kâr

fırsatları peşinde koşan girişimciler birbirleriyle rekabet halindedirler. Aynı şekilde rekabetçi faaliyet de girişimseldir. Neo-klasik karar verme mekanizması, veya Robbinsian maksimizasyon, belirli bir araç-amaç fonksiyonunun veri olarak alındığı bir sistemdir. Bu sistem içinde veri bilgi seti çerçevesinde optimal alternatif seçilmektedir. Birey rakiplerinin önüne geçmek gibi bir amaca sahip değildir (Kirzner, 1973, s. 95). Rakiplerinin görmediği alternatifleri aramaz. Amaç fonksiyonu tanımlandığı zaman birey zaten en iyi alternatifi ve üretim mekanizmasını belirlemiş olmaktadır. Dolayısıyla, girişimcilik faktörünün bu sistem içinde bir yeri yoktur. Piyasa süreci içinde her rekabetçi faaliyet girişimciliği içermektedir. Rekabetin eksikliği de, tam rekabet anlamında bir aksaklıktan ziyade, rekabetçi sürecin işleminin engellenmesidir. Rekabetin varlığını sürdürmesi bu anlamda bireylerin piyasada rekabet edebilmelerine bağlıdır. Piyasadaki rekabetin tek şartı ise, piyasaya girişin serbest olmasıdır. Ancak bu şekilde bireyler belirli bir piyasada varolan alternatifleri görebilir ve onlardan istifade edebilirler. Girişimsel keşiflerin varlığı böylece piyasanın rekabetçi bir yapıya sahip olmasına bağlıdır.

Aynı şekilde, her girişimsel keşif faaliyeti, doğası gereği, rekabetçidir. Girişimciliği "gözüaçıklık" (alertness) olarak tanımladığımız zaman, piyasanın daha etkin çalışmasını sağlayacak alternatifleri görmeye yönelik faaliyetleri ifade etmekteyiz. Bireylerin daha etkin alternatifleri görmesi, kavramsal olarak, kısıtlanamayacağı için girişimciliğin rekabetçi özelliğini ortadan kaldırmak mümkün değildir. Girişimcilerin kaynaklara veya piyasaya ulaşmasını engellemek mümkündür, ancak burada zaten rekabetçi olmayan bir piyasa söz konusudur.

Girişimcilik teorisi iki temel kaynaktan beslenir. İlk olarak, Hayek'ten dengeye yönelik faaliyetlerde bilginin rolünü almaktadır. Bilgi piyasa süreçlerinde kendisini iki şekilde gösterir. Bilgiyi ya keşif olarak, veya rekabet faaliyeti içinde buluruz. Hayek'e göre girişimci "belirli zaman ve mekanların bilgisinin" peşindedir (Hayek, 1945, s. 521). İkinci olarak ise, Mises'ten piyasa sürecinin girişimsel faali-

yetler yolu ile işlediğini almaktadır. Mises'in piyasa süreci üzerine yazdıkları geleceği temel alan bir girişimcilik teorisinden hareket eder. Bu teorisinin merkezinde geleceğin belirsizliği yatmaktadır. Bir girişimci geleceği diğerlerinden daha iyi tahmin ederek kâr elde eder. Her insan faaliyeti doğasında girişimsel bir yön taşımaktadır. Mises'e göre, kâr peşinde koşan spekülâtif faaliyet girişimciliğin özünü oluşturmaktadır (1949, s. 325). Zaman içinde geçen her şey zorunlu olarak spekülasyon içerdiği için, piyasada zaman içinde ortaya çıkan değişime karşı alınan tavırlar doğası gereği spekülâtif olmak zorundadır.

Girişimcilik teorisinin temel kavramı gözüaçıklıktır (alertness). Kirzner'e göre gözüaçıklık, o zamana kadar farkedilmemiş fırsatları herhangi bir arama faaliyetine girişmeden görebilme kabiliyetidir (1979, s. 148). Fırsatları görmek için girişimci herhangi bir hesaplama yapmaz. Gözüaçıklığı, bir anda fırsatları görmeyi sağlayan bir tür sezgi (intuition) olarak kabul etmek de mümkündür. Fırsatların görülmesi bir anda olabileceği gibi, belirli bir zaman süreci içinde de olabilir (1979, s. 163). Girişimsel kâr gözüaçıklığın bir getirisidir. Sermayenin veya beklemenin getirisi değildir. Aynı şekilde, belirsizlikten veya şanstın da kaynaklanmamaktadır.

Gözüaçıklık kavramı özünde arbitraj teorisine dayanan bir anlayışı taşımaktadır. Girişimci bir aracı rolü oynayarak, alıcı ve satıcı arasında yeni ticaret yolları ortaya koymaktadır. Alış ve satış fiyatları arasındaki farklar girişimci için fırsatlar yaratmaktadır. Sahiplik girişimcilik faaliyeti için gerekli bir şart değildir (1979, s. 84). Girişimcilikte durumu yargılamanın da (judgment) belirleyici olduğunu ifade etmek gerekir. Girişimciliğin özü, bireyin durumu pratik olarak değerlendirmesindedir (High, 1982). Bireyin başkalarının gözardı ettiği fırsatları değerlendirmesi girişimsel faaliyetin başlangıç noktası olmaktadır (Kirzner, 1973, s. 87).

Kirzner'in teorisinin belki de en çok tartışmaya yol açan boyutu denge kavramıdır. Piyasada ticaretten kazançlar kullanıldıkça ve arbitraj fırsatları azaldıkça, denge-dışı bir durumdan dengeye doğru bir hareket olacaktır. Bu

şekilde, dengeye ulaşma model içinde açıklanmaktadır. Girişimcilik sistem içinde kâr fırsatlarını görüp bunlardan istifade eden ve rekabetçi süreci işleten altyapıyı oluşturmaktadır (1973, s. 218).²

Girişimciliği bir kıt kaynak olarak düşünmek yanlış olacaktır. Yeni fırsatları görmek gözüaçıklığı bir maksimizasyon problemi içerisinde tanımlanamayacak olan bir özelliktir. Girişimsel keşifi bir maksimizasyon problemi içinde tanımlamak, fırsatın hâli hazırda girişimcinin alternatifleri arasında bulunduğunu kabul etmektir ki bu, keşifin varlığını dışlamaktadır. Kirzner'in kendi ifadesiyle, girişimsel gözüaçıklık "karar vermede kullanılan bir girdi değildir; daha ziyade kararın yerleşik olduğu (embedded) ve o olmaksızın kararın mümkün olmayacağı birşeydir" (1979, s. 181). Girişimcilik, seçim yapmayı mümkün kılan çerçevenin keşfini ifade etmektedir.

Peki, gözüaçıklığın kaynağı nedir? Gözüaçıklık bir kaynak olmadığı için, getirisini de üretim faktörlerinin getirileri arasında saymak mümkün değildir. Bir kâr fırsatının görülmesini planlı bir düşünmenin sonucu olarak da görmek mümkün değildir. Zira, girişimci, caddede duran bir parayı bulmak örneğinde olduğu gibi bir anda kâr fırsatı ile karşı karşıya gelmektedir. Fırsatların rasyonel bir şekilde değerlendirilmesi, kâr fırsatının varlığının farkına varılmasından sonra yapılabilmektedir. Ancak gözüaçıklığı şans ile açıklamayı da Kirzner kabul etmemektedir (Kirzner, 1979, s. 154). Bireylerin belirli kâr fırsatlarını görmesi, insan faaliyetinin bir amaç-araç çatısı altında anlamlı olmasından kaynaklanmaktadır. Kirzner, bu alternatifleri dışladıktan sonra, gözüaçıklığı tabiatın bir hediyesi olarak tanımlar (Kirzner, 1997a, s. 72).³

² Kirzner, böylece, Schumpeter'in dengeyi bozucu girişimcilik tanımından farklı bir bakış açısına sahiptir (Kirzner, 1979, s. 112).

³ Kirzner girişimciliğin psikolojik veya kültürel kaynakları üzerinde durmaz. Bunlar, Kirzner için, iktisat biliminin kapsamı dışındadır. Ancak öğrencilerinin bu yöndeki çabalarını da destekler. Mesela, Benjamin Gilad (1986) Kirzner'le yaptığı bir doktora tezinde psikolojik bir analizle girişimciliği incelemektedir.

Girişimciliği belirli bir ekonomik grupla ilişkilendirmek doğru olmaz. Mises'in vurguladığı gibi (1949, s. 253), girişimcilik insanın varlığının genel bir karakteri olarak anlaşılmalıdır. Girişimciliği herhangi bir faktör sahipliğinden ayrı olarak düşünmek gerekmektedir. Her faktör sahibi girişimsel keşifte bulunabilir. Bir kâr fırsatının keşfi hiçbir harcamada bulunmadan bir şeyin keşfedilmesi şeklinde tanımlandığında (Kirzner, 1973, s. 48), kapitalist ve girişimci arasındaki fark da görülecektir. Bu çerçevede, bir tür zımnî bilgi (tacit knowledge) olarak da tanımlanabilen girişimcilik, bireyden ayrı olarak belli bir piyasada alım-satımı yapılan bir mal olarak değerlendirilemez. Ancak burada ifade etmek gerekir ki, bir kapitalistin ekonomideki fonksiyonu her zaman girişimsel olacaktır; zira, sermayenin bir girişimciye ödünç verilmesi zorunlu olarak bir kâr fırsatının görülmesine, gerçekleşmesinden bağımsız olarak, bağlıdır (Mises, 1949, s. 254). Aynı şekilde işçi de girişimsel bir faaliyette bulunabilmektedir. Zira veri piyasa fiyatı karşısında hangi işte çalışacağına dair bir kâr fırsatını değerlendirmektedir.

Ekonomik faaliyette bulunan bireylerin doğal olarak amacı, kendi faaliyetlerini diğerlerinden farklılaştırmaktır. Dolayısıyla her ekonomik faaliyet girişimsel ve spekülâtif bir içerik taşır (Mises, 1949, s. 253). Neo-klasik teorideki karar-verme modelinin aksine girişimsel karar-verme spekülâtifdir. Girişimsel faaliyet veri enformasyon ve amaç fonksiyonu altında optimal davranış biçimini izlemek değildir. Amaçlar girişimsel faaliyet sonucunda ortaya çıkmaktadır. Girişimsel faaliyet tercih skalasının yeniden biçimlendirilmesine yöneliktir. Belirsizlik ile karşı karşıya kalan birey, bu belirsizliği aşmak amacıyla tercih skalasında değişiklik yapmaktadır. Bu anlamıyla girişimcilik geleceğe yönelik bir faaliyettir ve bekle-yişlerin yeniden şekillendirilmesini içermektedir. Belirsizliği azaltmaya yönelik bu faaliyet bir keşif sürecidir. Kirzner'in ifadesiyle, faaliyet etmek, bir fırsatın ele geçirilip kullanılmasıdır; bu fırsatın keşfedilmesi ise fırsatın belirsizlik içinde tanımlanabilmesi demektir (Kirzner, 1997, s. 33). Bu, girişimsel faaliyetin kendisinin de belirsizlik yarattığı gerçeğini

dışlamamaktadır. Sadece, girişimciliğin olmadığı bir dünyayla karşılaştırıldığında, belirsizliği azaltmaya yönelik faaliyetler daha fazla olacaktır. Girişimcilik nedeniyle, ekonomik hayat içinde daha fazla düzenli faaliyet ve istikrar olacaktır.

Belirsizliğin girişimcilikteki rolü konusunda Kirzner, Mises'ten ayrılmaktadır. Mises'e göre, girişimcilik belirsizlik içinde yaşıyor olmanın sonucudur. Belirsizliğe insanın bilgisizliği neden olmaktadır. Bilgisizliğin zorunlu olarak belirsizliğe yol açtığı durumları dışlayarak, Kirzner sadece gözüaçıklık üzerine kurulu bir girişimcilik teorisi ileri sürebilmiştir. Belirsizliğin girişimcilik faaliyetinde temel bir yer alabilmesi, gözüaçıklık dışında kavramların da kullanılmasını gerektirmektedir. Bunların arasında özellikle alternatifler hakkında yargı oluşturmaktan bahsedilebilir (judgment) (High, 1982, s. 165). Zira, gözüaçıklık tek başına girişimciliği açıklamak için yeterli değildir. Belirsizliği dışladığımız zaman, yargı oluşturmaya ihtiyaç duyulmayacaktır. Eğer belirsizlik yoksa, bir girişimci bir kâr fırsatını gördükten sonra ne yapacağını tam olarak bilebilecektir. Yargı doğrudan anlama (understanding) ile ilgilidir (Mises, 1949, s. 58). Girişimciler geleceğe yönelik belirsizlikleri mevcut durumu anlayarak ve bir kanaate vararak azaltmaya çalışırlar. Girişimciler arasındaki farklılıkların açıklanmasında kanaat ve yargı önemli yer tutmaktadır. Bu şekilde, niye bazı girişimcilerin zarar ettiğini de açıklamak mümkün olmaktadır. Kirzner'in teorisindeki en önemli problemlerden birini bu oluşturmaktadır (Vaughn, 1994, s. 146).

Piyasa sürecini anlamak için gerekli olan diğer bir yapı bilgisizliktir (ignorance). Bilgisizlik bireyin farkında olduğu ve arama teorisi çerçevesinde anlaşılabilir olan objektif bilgi eksikliğinden öte, kişinin kendisinin de eksikliğinin farkında olmadığı bir durumdur. Piyasada girişimcilik faaliyetini anlamlı kılan bir faktör de budur. Bireyler piyasada farklı bilgilere sahiptirler ve tam bilgiye ulaşamazlar. Bu eksiklik ilave bilginin veri olarak alınması ile çözülemez. Zira, piyasada girişimci açısından belirleyici olan pratik bilgidir ve bu bilginin objektif hale getirilmesi imkansızdır. Bireyle-

rin faaliyeti piyasadaki belirsizliği ve bilgisizliği azaltmaya yöneliktir. Piyasa müşevvikleri bireyleri bir keşif sürecine itmektedir. Bireyin seçimi ve davranışı tam bilgi varsayımı altında değil, kendi sübjektif bilgi seti ve beklentileri tarafından şekillenir. Bireyler arasındaki bilgi farkları piyasa sinyallerinin farklı yorumlanmasına sebep olur.

Bir fırsatın görülmesi bir anomalinin ortaya çıkarılmasıdır (Spinosa, et.al., 1997). Hissedilen bir rahatsızlığın insanda bunu ortadan kaldırmaya yönelik olarak bir faaliyette bulunmasının sonucunda bireyler problemi nasıl aşacaklarını düşünmeye ve fırsatların varlığından haberdar olmaya başlarlar. Girişimci, yapılan ile yapılması gereken arasındaki fark üzerinde yoğunlaşır. Diğer bireyler eski davranış biçimlerine bağlı kalırken, anomali, girişimcinin faaliyetini belirleyici bir hâl alır (Spinosa et.al., 1997, s. 54).

Piyananın bir keşif süreci olarak anlaşılması Hayek'in (1978) ve Kirzner'in (1973) eserlerinde kendini göstermektedir. Hayek'in dinamik rekabet kavramı, piyasa keşif sürecini temel alır. Bu sürecin işlemesi için gerekli tek koşul piyasaya giriş ve çıkışın serbest olmasıdır. Giriş serbestisi piyasadaki yerleşik taraflar için gerçek bir tehdit oluşturmaktadır. Aşırı kârın varlığı piyasaya yeni firmaları çekeceği için, piyasadaki firmalar etkin çalışmak zorunda kalacaklardır. Piyasadaki girişimsel faaliyetler bu faaliyetlerin sonucunda neyin ortaya çıkacağına dair ön bilgi olmadığı için anlamlı olmaktadır. Piyasa sürecini anlamlı kılan da bu noktadır. Eğer piyasada ortaya çıkacak sonuç, neo-klasik iktisadın varsaydığı gibi, önceden bilinebiliyor olsaydı, herhangi bir faaliyetin olması söz konusu olmazdı. Bir futbol maçını düşünün, maçın varlık sebebi, sonuçta ortaya ne çıkacağına önceden bilinmiyor olmasıdır. Piyasa süreci bu anlamda yeniliklerin keşfedilmesi sürecidir.

Girişimciler piyasa süreci içerisinde verileri birbirlerinden farklı olarak yorumlarlar. Bu da her girişimcinin farklı bilgi setlerine sahip olmasını getirmektedir. Piyasada yaratıcı faaliyetin varlığı girişimsel faaliyetlerin sürekliliğini göstermektedir. Yaratıcılık ve koordinas-

yonun varlığı piyasa sürecinin daha da kompleks bir hale gelmesini sağlamaktadır.

Denge ve Rekabet

Neo-klasik iktisada ilişkin olarak söylenebilecek belki de en önemli husus, tam rekabet modelinin herhangi bir sürecin varlığını tamamen dışlamasıdır. Yeni bir denge noktası bilindiği zaman, bireyler hemen o noktaya geçeceklerdir. Bu şekliyle bir "durumu" ifade eden neo-klasik rekabet modeli tüm rekabetçi davranışı dışlamaktadır. Tam rekabet durumu rekabetin ortadan kalktığı bir durumdur.

Süreç kavramı zaman kavramı ile beraber anlaşılır. Zaman geçtikçe bireylerin sahip oldukları bilgi de değişime uğradığı için, bireylerin planları da değişikliğe uğrayacaktır. Bu nokta bizi piyasa süreci içinde öğrenmenin nasıl gerçekleştiği sorusuna götürür. Neo-klasik modellerin varsaydığı gibi, bireyleri değişmeyen bir fonksiyon olarak tanımlamak mümkün değildir. Bayesian modelleme çerçevesinde bireylerin davranış kalıplarında değişmeyi içeren fonksiyonun değişmesi dışlanmaktadır (O'Driscoll ve Rizzo, 1996, s. 101).

Girişimsel keşifin varlığı bireylerin bir şekilde kâr fırsatlarını görme eğiliminde olacaklarını analize katmaktadır. Piyasanın sürekli bir değişim içerisinde olması nedeniyle belki dengeye hiçbir zaman ulaşamayacaktır (Lachmann, 1986); ancak piyananın boşluk kabul etmemesi nedeniyle, sürekli olarak dengesizlikler kapanma eğiliminde olacaktır. Piyasa süreci teorisine göre ekonomik faaliyette esas olan denge-dışı durumlardır. Denge daha ziyade geçici bir durumdur. Ekonomik faaliyetteki değişim sadece dışsal değişkenlerden kaynaklanmaz. Ekonominin denge yönünde hareketini sağlayan girişimsel keşifler aynı zamanda dengeden uzaklaşmayı da getirmektedir. Kâr fırsatlarının kullanılması, yeni fırsatların ortaya çıkmasına yol açacaktır. Diğer bir deyişle, bir problemin çözümü demek yeni başka problemlerle karşılaşılması demektir. Sadece dengeye yönelik davranışların olduğu bir sistemde fiyat dışındaki piyasa kurumları ortadan kalkacaktır (Boettke, Horwitz ve Prychitko, 1994, s. 64).

Dengeye doğru hareket, piyasa süreci teorisinde içindeki en önemli tartışmalardan biridir. Kirzner'in başı çektiği grup, dengeye doğru hareketi savunurken, Lachmann'ın başı çektiği grup değişim ile tanımlanan piyasanın denge kavramını önemsiz hale getirdiğini ileri sürmektedirler. Aslında iki yaklaşım arasındaki fark zaman içinde kaybolmaya başlamıştır. İlk eserlerinde girişimcilik teorisini neo-klasik iktisat ile Avusturya iktisadı arasında bir köprü olarak gören Kirzner, aradan geçen yirmi yıldan sonra, dengeye ulaşmanın imkansız olduğunu kabul etmeye başlamıştır (Kirzner, 1992, s. 45). Peki, bu durumda, ekonomide varolan düzen nasıl açıklanacaktır? Piyasa süreci teorisi, hem girişimsel faaliyetleri, hem de birey faaliyetlerinin niyet edilmemiş sonuçlarını içeren denge ve düzen kavramlarına ulaşmaktadır.

Girişimcilik teorisinin önemli sonuçlarından biri servet dağılımıyla ilgilidir. Servet dağılımındaki eşitlik bozuldukça girişimsel faaliyetler artacaktır. Girişimsel faaliyetleri kısıtlayarak daha eşit bir servet dağılımına ulaşma çabaları ekonomik kalkınmayı engelleyecektir (Ioannides, 1992, s. 68). Kâr fırsatlarının girişimciler tarafından görülebilmesi için piyasa sisteminin tam olarak işlemesi gereklidir. Ancak bu durumda fiyat sinyalleri doğru bilgiyi aktaracaktır. Piyasaya herhangi bir devlet müdahalesi kâr amaçlı girişimciliği azaltacaktır.

Dengeden Kendiliğinden Düzene

Ekonomik faaliyeti sürekli ve sonu olmayan bir süreç içinde anladığımız zaman, statik bir denge kavramının yerine dinamik özellikleri içeren düzen kavramını kullanmayı tercih etmek gereklidir.. Bu konudaki önemli bir kavramsal yapı plan koordinasyonudur. Hayek'in ilk olarak 1937'de ileri sürdüğü bu kavramsal yapı çerçevesinde ekonomik faaliyeti dengedışı durumlarda bile uyumlu bir sistem olarak anlamak mümkündür.

Hayek'e göre, bütün faaliyetler subjektif bir dünya anlayışı çerçevesinde şekillenen planların sonucudur. Bu şekilde, denge bireylerin planlarının birbirleriyle uyumlu halde olmasını ifade etmektedir. Burada bireylerin piyasa süreci içinde nasıl öğrendikleri ve sahip oldukları bilgileri nasıl birbirleriyle uyumlu hale getir-

diklerini açıklamak gerekmektedir. Bir faaliyetin planı herhangi bir faaliyete girişmeden araç ve amaçlara ilişkin bir tasavvuru içerir. Faaliyeti ancak onu hazırlayan plan çerçevesinde açıklamak mümkündür. Doğal olarak, plan bireyin zihninde yer almaktadır. Bireyler planlarını uygulamaya koydukça, amaçlarına ulaşmak yönünde bir faaliyet göstermiş olurlar. Bireylerin oluşturdukları planlar, aynı girdilerle hazırlansa bile farklı olacaktır. Zira farklı bireyler farklı anlayışlara ve farklı beklentilere sahiptir. Beklentiler planların önemli bir parçasını oluşturmaktadır. Aslında, planı anlamlı kılan unsur da sahip olunan beklentilerdir.

Peki, birbirinin planlarından çoğu zaman habersiz olan ve amaçları çatışan bireyler nasıl düzenli bir ekonomik faaliyeti yürütmektedirler? Bu sorunun çözümü iki ayrı yapıya bağlıdır. İlk olarak, ekonomi içinde bireyler karar vermek için ihtiyaç duydukları bilginin önemli bir kısmını fiyatlar yoluyla elde etmektedirler. Burada önemli olan değer olarak rakamsal fiyatlardan ziyade fiyatlardaki değişimlerin bireylere gönderdiği sinyallerdir. Fiyatlar tek başına karar vermek için gerekli tüm bilgiyi aktarmakta yeterli değildir.

Fiyatları anlamlı kılan şey, ekonomik faaliyetin arkaplanını oluşturan kurumlardır. Esas itibarıyla, ekonomi fiyat sisteminin de arasında bulunduğu bir dizi kurumlar bütünüdür (Vaughn, 1999, s. 135). Kurumlar sosyal öğrenmenin biriktirildiği yerlerdir. Kurumsal yapı yardımıyla bireyler geleceğe yönelik anlamlı beklentiler oluşturabilirler. Kurumlar yardımıyla bireyler diğerlerinin belirli faaliyetlerde bulunacaklarını bekleyebilirler. Piyasa faaliyetinin belli alanları istikrarlı olarak kalabildiği sürece girişimciler, bu çerçevede içinde fiyat sinyallerini takip edebilirler. Bu istikrarı da kurumsal çerçeve sağlamaktadır. Lachmann'ın (1971, s. 49-50) ifadesiyle;

Bir kurum çok sayıda bireye bir oryantasyon aracı sağlar. Onların faaliyetlerini ortak bir işaretleri yardımıyla koordine etmelerini getirir... Kurumlar milyonlarca insanın faaliyetlerini diğerleri hakkında ayrıntılı bilgi sahibi olma ihtiyacı duymadan ve gelecek faaliyetleri hakkında ayrıntılı beklentiler oluşturmadan koordine eden toplumsal kesim noktalarıdır.

Kurumların diğer bir fonksiyonu çevreye en iyi uyum sağlayan davranış kalıplarının aktarılmasını sağlamasıdır. Bu, aynı zamanda Hayek'in sosyal evrim teorisinin de altyapısını oluşturmaktadır. Kullandığımız aletler gibi, faaliyette bulunmamızı mümkün kılan gelenek ve kurumlar da en faydalı nasıl kullanılıyorlarsa o şekilde zaman içinde aktarılacaktır.⁴ Aynen kullandığımız aletlerde olduğu gibi kurumlar da tecrübe ile biriken kümülatif bir bilgiyi aktarmaktadır. Piyasada bilginin birikimi büyük ölçüde başarılı olmuş tecrübelerin taklit edilmesi yoluyla olmaktadır.

Bir sosyal düzende kurumlar mütekerir faaliyet kalıplarıdır. Kurumlar, piyasa düzeninin kapsamını tanımlayarak bireysel davranışların tahmin edilebilir olmasını sağlamaktadırlar. Böylece, plan yapabilmek mümkün hale gelmektedir. Her türlü piyasa işlemi bireylerin planlarının yanında kurumsal düzenlemeleri gerektirmektedir.

Kendiliğinden düzen kavramından hareket ederek piyasayı anlamaya çalıştığımız zaman karşımıza katallaksi (catallaxy) kavramı çıkmaktadır. Katallaksi, Hayek'e göre, hukuk sistemi çerçevesinde faaliyet gösteren bireylerin piyasa yoluyla meydana getirdikleri özel bir tür kendiliğinden düzendir (Hayek, 1976, s. 109).

Katallaksi kavramı ile ekonomi arasında Hayek'in yaptığı ayırım, piyasa düzeninin anlaşılmasını kolaylaştıracaktır. Hayek ekonomiyi belli bir plan çerçevesinde veri araçların alternatif amaçlar arasında göreceli önemlerine göre dağıtılması faaliyeti olarak tanımlar (1976, s. 107). Bu sistem bilinçli olarak belirli bir amaç için organize edilmiş faaliyetleri içermektedir. Bu ayırım Hayek'in düzen ve organizasyon yaptığı ayırma dayanmaktadır. Bir düzenin kuralları soyut ve herhangi bir amaçtan bağımsız iken, bir organizasyonun kuralları somut ve belirli bir amaca yönelik olarak belirlenmektedir (Hayek, 1973, s. 38).

Hukuk sistemi planların birbirleriyle uyumlu olmasını sağlamaktadır. Böyle bir sistemde fiyatlar kısmi bir rol üstlenmektedir. Her ne

kadar fiyatlar geleceğe dair birtakım ipuçları vermekteyse de bu ipuçları ancak kurumsal bir arkaplanda anlam kazanmaktadır. İyi işleyen bir katallaksi bireylerin belirsizlik ve bilgisizlik karşısında faaliyetlerini daha az maliyetli hale getirecektir. Kurumsal yapının unsurları birbirleriyle ilişkilidir ve fiyat sisteminin daha etkin çalışmasını temin etmektedir.

Girişimsel keşiflerin piyasa süreci içindeki önemi de ancak böyle bir çerçevede daha iyi anlaşılabilir. Piyasa düzeni girişimcilerin faaliyetlerini iki yolla kolaylaştırmaktadır: İlk olarak, parasal değişim kurumu girişimcilerin beklenen kârlılık hakkında yargıda bulunabilmelerini sağlamaktadır. İkinci olarak, bireylerin bekleyişleri ve yargıları sosyal, siyasi ve piyasa kurumlarının göreceli istikrarı ile belirlenmektedir (Vaughn, 1999, s. 141). Planların başarılı olması, her şeyin her zaman değişmiyor olmasından kaynaklanmaktadır. Daha da ötesi, bireyler hangi kurumların diğerlerinden daha fazla değişme olasılığı olduğunu tahmin edebilmektedirler.

İçinde buldukları kurumsal yapıyı daha iyi yorumlayabilecek girişimciler fiyat sinyallerini daha etkin olarak kullanabilecek ve kâr fırsatlarını daha doğru değerlendirebilecektir. Bu şekilde, ekonomi içinde dağılmış olan yerel ve pratik bilgi de etkin bir şekilde kullanılmış olacaktır.

Bilgi Problemi ve Keşif Süreci

Bilgi problemi piyasa süreci teorisinin en önemli kavramlarından biridir. 1930ların sosyalist hesaplama tartışmaları esnasında niçin merkezi planlamanın başarısız olacağına ilişkin olarak Mises ve Hayek tarafında ileri sürülen bilgi problemi felsefe alanından yapılan katkılarla birlikte piyasanın etkinliği konusunda en önemli argüman haline gelmiştir (Lavoie, 1985). Bilgi problemi artık iktisadi bilginin piyasada yaratılmasına, keşfedilmesine ve aktarılmasına ilişkin bir teori haline gelmiştir. Hayek'in ifadesiyle ekonomik problem, hiçbir kimseye bir bütün olarak verilmeyen bilginin ekonomik faaliyette kullanılması problemidir (Hayek, 1945). Genelleştirerek söylemek gerekirse, bilgi problemini insanın içinde bulunduğu durum hakkında tam bilgiye sahip

⁴ Burada, Hayek için, "faydalı"nın her zaman "etkin" anlamına gelmediğini de vurgulamak yararlı olacaktır.

Bu

sayfa

eksik

içinde de yer bulabileceğinin bir göstergesi olmuştur.

Modern neo-klasik iktisadın dışladığı girişimcilik kavramını analizin temeline yerleştirerek, yönünü denge-dışı durumların anlaşılmasına çeviren piyasa süreci teorisi, piyasanın neden alternatif dağıtım mekanizmalarından daha etkin sonuçlar ürettiğine ilişkin ikna edici açıklamalarda bulunmaktadır.

Doğal olarak, bu teorinin iktisadi faaliyetin farklı alanlarındaki politika önermeleri de neo-klasik teoriden farklılaşmaktadır. Takip eden bir yazıda bu yönleriyle piyasa süreci teorisini incelemeye devam edeceğiz.

Kaynaklar

- Boettke, P., S. Horwitz, ve D. Prychitko (1994), "Beyond Equilibrium Economics", P. Boettke ve D. Prychitko (der.), *Market Process* içinde, Aldershot: Edward Elgar.
- Buchanan, J. M. (1969), *Cost and Choice*, Chicago: University of Chicago Press.
- Buchanan, J. M. and V. J. Vanberg (1991), "The Market as a Creative Process", *Economics and Philosophy*, c: 7, ss. 167-86.
- Capek, M. (1971), *Bergson and Modern Physics*, Boston Studies in the Philosophy of Science, c. 8, Dordrecht, Holland: D. Reidel.
- Gilad, B. (1986), "Entrepreneurial Decision Making: some behavioral considerations", B. Gilad ve S. Kaish (der.), *Handbook of Behavioral Economics* içinde, London: JAI Press, ss. 189-207.
- Hayek, F. A. (1945), "The Use of Knowledge in Society", *American Economic Review*, c. 35, ss. 519-30.
- Hayek, F. A. (1960), *Constitution of Liberty*, Chicago: University of Chicago Press.
- Hayek, F. A. (1973), *Law, Legislation and Liberty: Rules and Order*, Chicago: University of Chicago Press.
- Hayek, F. A. (1976), *Law, Legislation and Liberty: The Mirage of Social Justice*, Chicago: University of Chicago Press.
- Hayek, F. A. (1978), "Competition as a Discovery Procedure", in his *New Studies in Philosophy, Politics, Economics, and the History of Ideas*, Chicago: Chicago University Press, ss. 179-90.
- High, J. (1982), "Alertness and Judgment: Comment on Kirzner", *Method, Process, and Austrian Economics* içinde, I. M. Kirzner (ed.), Lexington Books, ss. 161-8.
- Howells, J. (1996), "Tacit Knowledge, Innovation and Technology Transfer", *Technology Analysis and Strategic Management*, c: 8, n: 2, ss. 91-106.
- Ioannides, S. (1992), *The Market, Competition and Democracy*, London: Edward Elgar.
- Kirzner, I. (1973), *Competition and Entrepreneurship*, Chicago: University of Chicago Press.
- Kirzner, I. (1979), *Perception, Opportunity, and Profits*, Chicago and London: University of Chicago Press.
- Kirzner, I. (1985), *Discovery and the Capitalist Process*, Chicago and London: University of Chicago Press.
- Kirzner, I. (1992), *The Meaning of Market Process*, London: Routledge.
- Kirzner, I. (1997), *How Markets Work: Disequilibrium, Entrepreneurship and Discovery*, London: The Institute of Economic Affairs.
- Kirzner, I. (1997a), "Entrepreneurial Discovery and the Competitive Market Process: an austrian approach", *Journal of Economic Literature*, c. 35, ss. 60-85.
- Lachmann, L. (1971), *The Legacy of Max Weber*, Berkeley: Glendessary Press.
- Lachmann, L. (1986), *The Market as an Economic Process*, London: Basil Blackwell.
- Lavoie, D. (1985), *National Economic Planning: What is Left?*, Cambridge, Mass: Ballinger.
- Lavoie, D. (1990), "Understanding Differently: hermeneutics and the spontaneous order of communicative processes", *Carl Menger and His Legacy in Economics* içinde, B. J. Caldwell (ed.), Durham: Duke University Press.
- Menger, C. (1994), *Principles of Economics*, J. Dingwall ve B. Hoselitz (çev.), Grove City: Libertarian Press.
- Mises, L. von (1949), *Human Action*, New Haven: Yale.
- O'Driscoll, G.P. and M. Rizzo (1996), *The Economics of Time and Ignorance*, London and New York: Routledge.
- Shackle, G. L. S. (1992), *Epistemics and Economics*, London and New Brunswick: Transaction Publishers.
- Spinosa, C., F. Flores, H. Dreyfus (1997), *Disclosing New Worlds*, Cam. Mass: The Mit Press.
- Vaughn, K. I. (1994), *Austrian Economics in America*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Vaughn, K. I. (1999), "Hayek's Implicit Economics: Rules and the Problem of Order", *Review of Austrian Economics*, c: 11, ss. 129-44.